

Láncz Irén

A NYELVŐR ELSŐ ÉVEI*

Szarvas Gábort 1869. június 25-én Eötvös József kinevezte a pesti főgimnáziumba rendes tanárnak. Értekezésének fogadtatásáról ugyanis értesültek a közoktatásügyi minisztériumban is, cikkei által Szarvas akkor már ismertté vált. 1871-ben az MTA levelező tagjává választották.

Az Akadémiában először is a nyelv ellenőrzését és javítását tűzte ki a Nyelvtudományi Bizottság feladatául. A Bizottság ügyrendje 1872-ben már ezekkel a pontokkal bővült: a Bizottság feladata „a műnyelv alakulását szemmel tartani, s általában az irodalmi nyelvművelést olyképpen ellenőrizni, hogy egyrészt hiányos nyelvismeretből folyó erőszakos szóképzéssé ne fajuljon; másrészt pedig az idegen nyelvek hatása a magyar nyelvnek grammatikai, különösen syntaktikai szerkezetét meg ne hamisítsa; végre az eddigi elkövetett nyelvrontások lehető orvoslására törekedni”.

Az Akadémia tagjai, Hunfalvy Pál, Budenz József és Gyulai Pál a Nyelvtudományi Bizottságban felvetették egy nyelvművelő folyóirat megindításának lehetőségét. A folyóirat szerkesztésével Szarvas Gábort bízták meg. Az Akadémia 1872-i költségvetése már készen volt, ekkor Gyulai szokott hevességével követelte a folyóirat megindításához szükséges összeg felvételét a bizottság költségvetésébe.

A Magyar Nyelvőr első száma 1872. január 15-én jelent meg. A folyóirat programját *Mit akarunk?* címmel közölte a szerkesztő.

„Akarjuk ott, ahol az ingadozó alapra fektetett s rögtönözve létesített nyelvújítás szabályellenes szóalkotásokat hozott forgalomba, a helyesség visszaállítását; ahol az idegen nevekkel való érintkezés korcs kifejezéseket teremtett, a tisztaság előmozdítását; akarjuk a követelményeknek teljesen megfelelő tudományos magyar nyelvtannak összeállítását megkönnyíteni s részben elékészíteni az által, hogy anyagot gyűjtünk s a függőben levő kérdéseket tüzetes megvilágítás által tisztázzuk; mind ezt

* Részlet Láncz Irén: Szarvas Gábor című, a Forum gondozásában megjelent monográfiából.

pedig a magyar nyelv életéből merített eszközök segítségével akarjuk megvalósítani.

E végből kutatni fogjuk: 1. a történeti, 2. a népnyelvet; 3. kiváló figyelmünk tárgyát fogja képezni az újabb irodalom, különösen pedig a forgalomban levő hibás szóalakok és idegenszerúségek.

Teendőink tehát a következő részekre oszlanak:

1. A történeti nyelv körében.

Az elhanyagolt nyelvkincsnek felkutatása s belőlük a célszerűnek szükség-kívánta ajánlása s terjesztése:

Az ingadozó nyelvtani alakok megállapítására szükséges adatok egybeszedése.

2. A népnyelv körében.

Ismeretlen tájszók s tájszólások gyűjtése s azok terjedésének s hatásának kimutatása.

A még nem ismert népdalok, közmondások, köszöntők, gyermekjátékok, népnyelvi sajtóságok mellett főleg a népmeséknek alakilag hű közlése.

A tájhelyneveknek, névszerint a hegyek, dombok, völgyek, folyók, tavak, vízerek, források, erdőségek, barlangok, dűlők neveinek egybeszedése.

3. Az újabb irodalmi nyelv körében.

A nyelv törvényeinek figyelembe nem vételével alkotott szók bírálata. Az új képzésű szók története.

Az idegenszerúségek.

A bármi tekintetben figyelemkeltő irodalmi termékek, különösen pedig a tudományos és szakművek, hivatalos iratok s tankönyvek nyelvének megbírálása s ugyanezen célból a nép számára készült művek szemmel tartása.

4. Az egész nyelvélet körében.

A nyelvsajtóságok összeállítása.

A synonymák egybegyűjtése s jelentmények árnyalatainak meghatározása. Anyaggyűjtés és megvitatás által a syntactikai kérdéseknek megállapítása.

A szó és mondatrend törvényeinek részletekbe ható megvitatása.

A jelentékenyebb írók szókinoseinek kimutatása.

5. Ezek mellett figyelemmel kísérjük a haladó nyelvtudomány nyelvünkre vonatkozó kutatásait s a megállapított eredményt időnként köztudomásra hozzuk.

Nem kevésbé fontos teendőnknek tekintjük végül a már egybegyűjtött s rendelkezésünkre álló adatok alapján, ahol ez lehetséges leendő, az egyes helyesírási, helyesejtési s prosodiai szabályokat leszámaztatni s megállapítani" (Nyr. 1:1—3).

A szerkesztő arra törekedett, hogy a Nyelvőr ne legyen száraz, tudományos folyóirat, nemcsak a szakembereknek szánta ugyanis, hanem a nyelv ügye iránt érdeklődő nagyközönség figyelmét is le kívánta kötni.

A jó szerkesztő feladatait így állapította meg: „Három dologra kell

ügyelnie: 1. Hogy lapja vagy folyóirata az ígért napra okvetlenül megjelenjék, máskülönb az előfizető nem szokja meg, hogy várja. 2. Hogy az ígért terjedelemben elejétől végig szöveggel legyen tele, különben az előfizető megrövidítettnek hiszi magát. 3. Hogy ez a szöveg jó is legyen, különben máskor nem fizet elő.” Szarvas teljesítette is ezeket a feladatokat.

Korának valamennyi ismert tudósát ott találjuk a munkatársak között. Már az első számban ezekkel a nevekkel találkozunk: Budenz József, Hunfalvy Pál, Volf György, Ponor Thewrewk Emil, Balassa József, Szász Károly, Fogarasi János, Greguss Ágost, továbbá Szarvas kedves tanítványa, Simonyi Zsigmond.

Más tudományok művelőit is bevonta a folyóirat munkájába. Arany János is írt pl. a szórendről, de javítgató cikkeket is közölt.

A folyóirat tartalma gazdag volt, s ezzel elütötte a tudományos folyóiratok alakjától és tartalmától.

Szarvas szerette az élénk vitatkozást, ha az tanulságos volt, mert ettől várta az elvek tisztázását. Nem félt az erősebb, szenvedélyesebb harctól sem, az sem bántotta, ha őt támadták. Ezeket a cikkeket is teljes egészében közli. Volf például már az első számban a folyóirat címe ellen emelt kifogást, mert szerinte germanizmus, helyesen így hangzana: a magyar nyelv öre. S ezt a hibát, szójátékkal élve, „szarvas nyelvhibának” nevezi.

Brassai Sámuel, a polihisztor, aki többek között nyelvtudománnyal is foglalkozott, s a magyar mondat elméletét és szerkezetét vizsgálta új szempontból, az „előfizetési felhívást” bírálja 3 cikkben. Szarvas közli ezt a csípős, gúnyos bírálatot, de a kifogásokra megadja a választ, a kifogást azonban helyénvalónak találta, s a második kötetre már ez került: előfizetésre felhívás.

„Mindenkor készen állunk tudományos vitatkozásba bocsátkozni, sőt szeretjük provokálni is, ha reméljük, hogy nyelvünkre haszon származik belőle” — írja egy későbbi évfolyamban. Érvekkkel kíván meggyőzni, de elvárja, hogy ha vele nem értenek egyet, alapos indokkal mutassák be tévedéseit.

A szerkesztő tárgyilagos volt, módosítás nélkül közöl minden polemizáló cikket, ha kell, barátait sem kíméli. A folyóirat cikkei élénkek, nem ritkán szellemesek voltak, úgyhogy az átlagos, egyszerű olvasó is élvezhette őket. Szarvasnak sikerült a tehetségeket megnyernie a magyar nyelv ügyének, többen ösztönzésére váltak nyelvészsé.

A Nyelvőr első számaiban Szarvas Gábor a nyelvtudomány különböző területeit érintő cikkekkkel jelentkezett. Az új szavakról, az idegen szavakról értekeznek, helyesírási nézeteit ismerteti, nyelvjáráskutató gyűjtőútjának eredményeit olvashatjuk az első évfolyamokban. A magyar nyelv használatát vizsgálja programuknak megfelelően, különböző területeken. Nyelvtisztító tevékenységét azonban a kezdetektől fogva támadások érik. Már a második évfolyamtól kezdve reagál ezekre a támadásokra. De egyéb kérdések is szerepelnek írásai között. Mindazok a

kérdések, melyek az első években foglalkoztatják, munkássága során viszont érnek majd. Elvei, ha nem is egészen kifejtve, de alapjaiban már az első írásokban megtalálhatók.

Az új szók kérdése c. cikkben a műveltség és a nyelv kapcsolatát felismerve a nyelv gazdagodásának lehetőségeként említi az új szavak felvételét. „Új szóknak alkalmazása, forgalomba tétele ugyanis nemcsak hogy meg van engedve, hanem alkalom adtán elkerülhetetlen követelő szükség” írja (Nyr. 2:337). A műveltséggel új szavak, kifejezések honosodnak meg a nyelvben. Ő két lehetőséget lát: vagy átvesszük az idegen szavakat, vagy a magunk nyelvének szavaival jelöljük meg a fogalmakat. A tudomány nyelvében, úgy látja, helyesebb az általánosan ismert szavakat elfogadni, a tudományban ugyanis sok függ a szabatos, félremagyarázhatatlan kifejezésektől.

A tudományon kívül azonban tartózkodjunk tőle, mondja, s „ha valamely fogalomra nem volna járatos, meghatározott szavunk, iparkodjunk, hogy a hiány mennél előbb pótolva legyen” (Nyr. 2:337).

Szarvas Gábor tehát nem ellensége az új szavaknak, maga is kiemeli, ha nincs megfelelő szavunk, hát csináljunk.

Az új fogalmak megjelölésére szükséges szók alkotásakor néhány elv szem előtt tartását tekinti fontosnak. Az egyik szempontja, hogy a szó magyar legyen, és ne idegen vagy korcs. Korcs szavakról beszélve a magyar nyelv törvényeinek mellőzésével készült szavakra gondol. A másik elve, hogy a szó fedje az idegent. Elegendőnek tartja már azt is, ha csak jelentésének egy részét fedi, már ekkor sem kell tartózkodnunk alkalmazásától. A nyomatékos jelentés ugyanis hosszú idő alatt fejlődik ki.

Az új szó forrásának tisztának és eredetinek kell lennie, ez a harmadik szempontja. A régi irodalomban és a népnyelvben látja a gazdagításnak igazi forrását. Főleg a már homályba borult jelentésárnyalatok felújítására gondol.

Nem ellenzi tehát a nyelvnek új szókkal való gazdagítását. Csak a rosszul alkotott szavak ellen emeli fel szavát. Helytelen alkotásúaknak tartja például a -da, -de képzőkkel létrehozott szavakat. Kimutatja, hogy ezek helytelenek, mert a nyomda, uszoda, bölcsőde, öntöde a várda és a csárda alapján keletkezhettek. A várda tulajdonnévként is szerepel, s a benne lévő d-nek és a-nak nincs közük egymáshoz, a csárda viszont nem is magyar szó, hanem perzsa átvétel (szerbhorvát közvetítéssel). Ezek a képzők a nyelvújítás koholmányai, s a velük alkotott szavakat kivétel nélkül helytelennek tartja. A fenti szavak helyiségek elnevezései, s mivel a rossz szavak helyett jókat kíván terjeszteni, tanulmányozza, milyen eszközök segítségével képezhetők a nyelv törvényeinek figyelembe vételével jobb szavak. Arra a kérdésre, hogy a helyiségek elnevezésére milyen képzőket használhatunk fel, a nyelvben keresi a feleletet. „A nyelvbeli kérdésre a nyelvnek kell megadnia a feleletet” — írja. Ezért tartja szükségesnek a nyelv alapos vizsgálatát. Megállapítja, hogy a -d képző segítségével képezhetők helyiségek és helyiségek nevei.

A rosszul alkotott szavak viszont már járatosak voltak nyelvünkben.

Szarvas pedig feladatát abban látta, hogy ezeket elpusztítsa. Véleménye az, hogy ebben a kérdésben nem lehet habozni, a rossz szavak jóvá nem válnak, a fonákságok szentesítésére pedig nem vállalkozik. Ezért lesz jelszava: „vasat a rossznak!” (Nyr. 2:341).

A rosszul alkotott szavakra több alkalommal felhívták a figyelmet, de az írókon nem fogott a figyelmeztetés. Ennek egyik okát abban látja, hogy a túlbuzgó kritikusok olyan szavak ellen is kikeltek, melyeknek a helytelensége nem bizonyítható be. Ezért fő kötelességének látja a helytelenségek kimutatását. „Mi a helytelenség? Minden oly szó, kifejezés vagy kapcsolat, melynek sem nyoma, sem képe nincs a nyelv életében, tehát amelynek létezése erőszakolt s mely nem nyelvbéli analógia szerint készült” — írja a *Magyarosan* című cikkében (Nyr. 2:55), melyben arra is figyelmeztet, hogy nem elég csak a régi nyelvet figyelembe venni, de egyedül a népnyelvet sem tekinthetjük és fogadhatjuk el szabályozónak.

A sajtó gyorsan reagál Szarvas és folyóiratának tevékenységére, alig kezdtek meg a nyelvjavító munkát, már megjelennek az első kifogások. Ezeket foglalja össze és felel rájuk *A Nyelvőr a sajtó ítélőszéke előtt* c. írásában.

A kifogások így hangzanak: másokat csekélységért megrónak, míg maguk nagyobb hibát követnek el; azt mondják helytelennek, ami helyes. Felróják, hogy nem akarja elismerni, hogy némely rossz képzésű szó már nem iktatható ki a nyelvből, mert szükség van rájuk, hacsak helyettük idegent nem használnak. Kifogást emel a sajtó az ellen is, hogy kevés gondot fordítanak a szóárnyalatok használatára és a szóvonzat szabályaira.

Szarvas természetesnek tartja, hogy még a legkisebb hibákat is megrója, hiszen egyik feladata éppen ez. Ha viszont téved, elismeri, és tévedéseit javítja. A pár évtized óta lábra kapott zűrzavarban néha ők is megbotlanak, mondja, mert az útba igazító adatok nagy része még összegyűjtetlenül hever. Elismeri, hogy van, ami később helyesnek bizonyul, az ő feladatuk, hogy a kérdéseket megvitatva tisztázzák. Alkalmat ad az olyan nézetek megnyilvánulásának is, melyek ellenkeznek meggyőződésével, éppen azért, hogy a kétségesnek látszó kérdést véglegesen tisztázzák.

A rosszat jónak soha nem ismeri el, azt viszont elismeri, hogy néha szükség van a helytelenül képzett szóra, legalább egyelőre, s van, amikor ezeket használniuk kell. Azt viszont hangsúlyozza, hogy az eddigi megróvások olyan szókat értek, melyek szükségtelenek, egészen feleslegesek.

Ahhoz, hogy nyelvtisztító tevékenységüket eredményesen végezhessék, előzetes munkák elvégzésére volt szükség, ezért szorgalmazza Szarvas a nyelvemlékek kiadását, a történeti szótár elkészítését, a népnyelvi adatok összegyűjtését.

A vállalt feladatnak megfelelően már az első évfolyamban tanulmányozza a korabeli irodalom nyelvét. Petőfi *János vitézének* nyelvében kiemeli az eredetiséget, dicséri magyarosságát, de ki is javít néhány hely-

telenséget, melyre nem sokkal később Brassai reagál is. A Figyelő c. hetilap decemberi számában Szarvas is megteszi észrevételeit Brassai kifogásaira, és azt bizonyítja, hogy Brassai saját magát cáfolja, vagyis éppen az ellenkezőjét állítja annak, amit egykor mondott. Brassai ugyanis korábban Gyulaival vitázott a névelő helytelen használatáról, támadó írásában viszont Szarvast kritizálja, aki kijavította Petőfinél azokat a helyeket, ahol helytelenül használta a névelőt.

Brassainak még egy ellentmondására rámutat Szarvas: amikor Volf György a folyóirat címét bírálta, Brassai először azt írta, hogy a cím nem kifogásolható, a szerkesztő fejtegetésére viszont azt mondja, hogy badar beszéd, mert tényleg germanizmus. Szarvas véleménye, hogy Brassai azért nem mondja, hogyan volna a helyes, mert ismét ellentmondana magának. Zárt szobában készült elméletnek nevezi Szarvas vitatársa tételeit, amelyeket halomszámra találni értekezéseiben.

A magyar szókinccs köréből az idegen szavak problémája foglalkoztatja Szarvast. Az eredeti és idegen szavak különválasztását a nyelvtudomány fontos teendői között említi. Az idegen szavakon általában a már meghonosodott idegen átvételeket érti, vagyis a jövevényszavak feltárását sürgeti. Ezeknek a szavaknak a felsorolása több kérdésre feleletet adhat. Ezek között említi, hogy a kölcsönvevő nyelv, esetünkben a magyar nyelv hangtörvényeire vonatkozólag vonhatók le következtetések, a kölcsönadó nyelv szavainak régibb, a későbbi nyelvből gyakran még nem állapítható alakjai deríthetők ki, ezek a szavak vetnek fényt a népek érintkezésére, megismertetik számos tárgy és fogalom szülőföldjét. Kideríthető lesz az is, hogy a műveltség tényezői mely népektől szivárogtak nyelvünkbe. A nyelvújítás szempontjából is fontosnak tartja az idegen eredetű szavak kimutatását, ugyanis ezzel elkerülhetővé válik, hogy idegen képzőket használjanak fel, és velük nyelvünket megrontsák. Szarvas nem ismeri el az idegen képzők felhasználásának lehetőségét.

Bármennyire is fontosak minden nyelvben az idegen elemek, bármennyire is követeli a tudomány feldolgozásukat, sokan borzadnak még a kérdés hallatára is. Ennek okát Szarvas a hiúságban és gyengeségben látja. Olyan nézet uralkodott ugyanis, hogy páratlan nemzet a magyar, és a nyelv is „ős eredeti, tiszta szűz magyar nyelv”, s indogermán eredetét bizonygatták, a magyarból igyekeztek megfejteni az idegen szavakat is.

Sokan azt tartották, írja Szarvas, hogy „szégyen volna a magyarra először, hogy olyan rokonai legyenek, minők a bárdolatlan vogul, osztják, cseremisz stb. népségek; szégyen volna másodsor, ha bebizonyulna, hogy mi olyan nagy farka szót kölcsönöztünk különösen a szláv, de meg egyéb népektől is; mert ez semmi egyéb nem volna, mint nyílt bevallása annak, hogy őseink műveletlenek voltak, s ami fő, műveletlenebbek a szlávoknál” (Nyr. 1:302).

Az idegen szavak helytelen megítélésének okát abban látja, hogy nem akarták tudomásul venni a magyar nyelv hovatarozását, és azt, hogy a letelepedéskor a műveltség messze elmaradt az itt talált népek művelt-

ségétől. Pedig, bizonyítja Szarvas, a földművelés ismeretlen volt előttük, ezt igazolja az eszközök idegen elnevezése.

Egy tévhitet is igyekszik eloszlatni, azt ugyanis, hogy az idegen szavakat ki akarják irtani. Jól látja, hogy a meghonosult idegen szavak többé már nem idegenek, hanem sajátunk, s kérdésük megoldása nemcsak nyelvtudományi kérdések megvilágítását szolgálja, hanem művelődéstörténeti következtetések is levonhatók belőle.

Azzal a kérdéssel is foglalkozik, milyen körülmények igazolják, hogy egy szó idegen eredetű. Ezek között említi, hogy az idegen szók java része tárgyi szó, a földművelés, ipar, kereskedelem, művészet, tudomány, politika, vallás körébe tartoznak; ha a magyarban használt szó az idegen nyelvben is hasonló alakban — leszámítva a hangmódosulásokat —, hasonló jelentéssel járatos; ha a szó a magyar nyelv hangtörvényeivel éles ellentétben áll, vagy kimutatható, hogy valamikor állt; ha a szó etimológiája idegen elemeket tüntet fel stb.

Különösen a magyar—török egyezések és a szláv elemek feldolgozását tartja fontos feladatnak.

Fontos teendőnek tekinti, amint a bevezető cikkből láttuk, a helyesírási, helyes ejtési szabályok megállapítását is. Az érvényben levő szabályzattal nem ért egyet. A lapalji jegyzetben ez áll: „A helyesírásra nézve meg kell jegyeznünk, hogy, habár sokszor meggyőződésünk ellenére is, egyelőre a M. T. Akadémia által elfogadott, s a közhasználatban levő ortográfiával fogunk élni” (Nyr. 1:3).

Az foglalkoztatja, milyen elv alapján készüljön a helyesírás, szóejtés vagy szófejtés legyen az alapja: „... az írásnak az alapja az ejtés, a helyesírásnak a helyes ejtés” (Nyr. 1:57). Szerinte az ily(en), oly(an), mely, milyen, egy, egyik, együtt írásmódja helytelen, mert „minden oly ortográfiai s szóelemző tétel, mely a helyes ejtéssel szembeszökő s kiejegyezhetetlen ellenkezésben áll, mint semmi helyes alapra nem támaszkodható, egyáltalán elfogadhatatlan” (Nyr. 1:63). A felsorolt szavak „ejtése valóban helyes ejtés, a helyesírásnak, ha érdemessé akarja tenni magát e névre, nincs más tennivalója, mint azon útmutatások előtt meghajolnia, melyet a két illetékes mester, az ő két mestere eléje szab; vissza kell térnie a rendes ösvényre, amelyen századokig járt, s amelyről csak nemrég tántorodott le” (Nyr. 1:63). A XVII. századig ugyanis a fonetikus elv uralkodott, bár kisebb mértékben minden korban szóhoz jutott a szóelemző elv is a szóképzésben és a ragok előtt.

Szarvas — hogy bebizonyítsa: korábban az írás valóban helyesírás volt — kódexek, írók és grammatikusok írásait vizsgálja, és megállapítja, hogy például Pázmány, Berzsenyi, a két Kisfaludy, Vörösmarty, Petőfi, a grammatikusok közül Sylvester János, Szenczi Molnár Albert, Geleji Katona István írása a helyes írásról tanúskodik, mert az írók a kiejtést követték.

Az 1856-i helyesírási javaslat összekapcsolta a fonetikus és az etimologikus elvet, a kiejtést a művelt nyelvszokásra alapozta, ez nem más, „mint a kiejtéstől független nyelvtörvények által szabályozott és kalau-

zolt beszéd. Következik ebből, hogy a kiejtés helyesírási alapelveként szolgál, amennyiben a szóeredet és szóelemzet törvényeivel megegyezik; amennyiben pedig e törvényekbe ütközik, nem szolgál helyesírási alapelveül” (A magyar helyesírás ügyében a m. acad. nyelvtudományi bizottmány előterjesztése a nyelvtudományi osztályhoz, 1856, 85—86. l.). Tehát az alapelv a szófejtéstől korlátozott kiejtés, melyet Szarvas nem fogad el, ő ugyanis nem látja a két elv együttes alkalmazásának lehetőségét, szerinte vagy az egyik, vagy a másik elv fogadható el. De a kettő közül csak a fonetikai jöhet számításba, mert egyszerűbb és könnyebb. Bár elismeri, hogy a szóelemző írásmódnak is vannak előnyei az idegekre nézve, mégis a kiejtés mellett áll ki, mert véleménye szerint az etimológiai írásmód következetes keresztülvitele lehetetlen, és a helyesírásra nézve céltévesztő igyekezet.

1876-ban Budenz Józseffel közösen a nyelvtudományi bizottság elé terjesztik véleményüket a helyesírás javításáról. Ebben kifejtik, hogy meg kell szüntetni az alkalmatlan jegykombinációkat, és vissza kell állítani a tiszta egyelvűséget. Mert „csak valljuk meg: a szófejtési elv alkalmazása, a szóejtés elv mellett és annak rovására, igazi hasznot semmit sem szerez, de eredménye igenis az, hogy „írást”-t, mely aránylag könnyen elsajátítható mesterség lenne, a tudomány nehézségével sáncolja el a tanulótlól anélkül, hogy magának a tudománynak szolgálna” (Vélemény a magyar helyesírás javításáról, 1876. 13. l.).

Ajánlatukat pedig így foglalják össze: „Minden kész egész szó, — eredetére azaz nagyobb-kisebb hangasszimiláció vagy hangváltozás folytán létrejöttére való tekintet nélkül (bármily biztos tudásunk is volna róla) képzőstül-ragostul a benne ejtett nyelvhangok egyszerű lebetűzésével írassék” (i. h.).

Felfogásuk tehát a többség véleményével ellenkezett. A magyar helyesírás elveit és szabályait 1878-ban fogadták el, nyomtatásban azonban csak a következő évben jelent meg. Ebben a helyesírási szabályzatban négy elv keveredik, a kiejtés, a hagyomány, a szóelemzés és az egyszerűsítés, de megemlítik a jóhangzást is mint esztétikai elvet.

Szarvas azonban továbbra sem adta fel a harcot, melyet a helyesírás egyszerűsítése érdekében folytatott. 1888-ban olyan helyesírást vezet be a folyóiratában, mely több szempontból eltért az akadémiai előírásoktól. A cz-t c-vel helyettesítik, és csonkított kettőzést alkalmaznak (az osztálylyal helyett osztálllyal-t írnak). Még Szarvas halála után is ezzel a helyesírással éltek a Nyelvőrben, míg 1902-ben, február 3-án, az Akadémia I. osztályának ülésén végül is eltiltják ettől a szerkesztőket. De jegyezzük meg e helyütt, hogy nemcsak Szarvas vezetett be ilyen változtatásokat, a Budapesti Hírlap már 1881-től hasonló egyszerűsítésekhez folyamodott.

Ezeket a változtatásokat az 1922-ben kiadott szabályzat szentesíti. Akkor már a Budapesten megjelenő 12 napilap közül csak Az Újság ír cz-t.

Szarvasék a kétjegyű mássallhangzók megváltoztatására is tettek ja-

vaslatot, a mellékjeles rendszer, a mai cseh rendszer bevezetését javasolták.

A meglévő betűk helyett már korábban is javasoltak másmilyeneket. Ezeket a javaslatokat a Nyelvőr második évfolyama közli. Természetesen nem maradt el Szarvas reagálása az új ajánlatokra. A harmadik évfolyamban megjelent cikkben, *A betűjavítás kérdése* címűben, az ajánlott betűtípusokat használják fel. A múlt század végén ezzel a cíikkel megjelent az első „így írtok ti”.

A helyesírás kérdéséhez szorosan kapcsolódik a helyes kiejtés problémaköre, mely szintén foglalkoztatja Szarvast. A művelt magyar kiejtést általában helyesnek tartja, bár megjegyzi, hogy egy szabály ellen vét a művelt kiejtés. „A z irodalmi nyelv, a művelt kiejtés nem hanyagolhat el oly hangelemeket, amelyek nem valamely tájszóolás, hanem a nyelv alkotásának szülöttei” (Nyr. 2:98—9, a kiemelés Szarvasé). A zárt e-t veszi védelmébe, azt a hangot, melyet a művelt kiejtés ki akart zárni a nyelv hangjainak sorából. Példákkal igazolja, hogy e hangnak jelentésmegkülönböztető szerepe van, mást jelent ugyanis a veszek, vészék, veszék, a vëtteték, és a vëttek, tehát lényeges, alkotó hang, nem pusztá ékszer, de a változatoság, a szép hangzás, a szabatoság kedvéért indokolt az e megtartása. Ezért követeli felvételét az irodalmi nyelvbe.

Már Szarvas korában veszendőben volt a *ly* hang. Ezt a hangot pedig, nem véve figyelembe a nyelv változását, sem a korabeli nyelvzokást, életben kívánja tartani. Önmagával kerül ellentmondásba, amikor a továbbiakban arról ír, hogy a kiejtés nem vehet fel olyan hangelemeket, amelyek az élő beszédből kihaltak. Elfogadható viszont az, amit a helyes kiejtés tanításáról ír, ti., hogy a helyes kiejtés tanításában az etimológiát el kell hanyagolni, nem helyes ugyanis olyan hangoztatással élni, melyet a kiejtés nem ismer.

A nyelv teljes megismeréséhez, múltjának és jelenének tanulmányozásához nélkülözhetetlen az élő népnyelv tanulmányozása. Ezért tűzte ki a Nyelvőr második feladatául a nyelvjárások és a néphagyomány gyűjtését. A népnyelv iránti érdeklődést fokozták egyébként a gazdasági, társadalmi és irodalmi változások, átalakulások is, melyeknek eredménye a nyelvújítás volt. A szókincs gyarapításakor a nyelvújítók felhasználták a tájszavakat is, velük is gazdagították az irodalmi nyelvet. Az újításnak ezt a módját az ellentábor is jónak tartja, sőt támogatja, maguk is a tájszók terjesztését kívánják elérni, gyakran azonban akkor hivatkoznak a népnyelvre, amikor a nyelvújítók önkényes merészségeit támadják. Szarvas az irodalom nyelvével szemben a népnyelvet romlatlan nyelvváltozatnak tekintette, s gyakran hivatkozott népnyelvi adatokra, mikor egy-egy új szó, szófüzés hibás voltát bizonyította. Szarvasék kutatásainak célja a nyelvbővítés volt, a gyűjtések és adatközlések irányító szempontja pedig, hogy a nép romlatlan nyelvére, tanítsák meg az írókat, a nyelvújítókat.

A Nyelvőr megindulásától kezdve értékes nyelvjárási adatokat közölt.

Ezek a közlések, bármennyire is fontosak és értékesek, egyoldalúnak tekinthetők, ugyanis csak a köznyelvtől eltérő jelenségeket tartalmazzák. A közlések érdemét azonban ma sem tagadhatjuk, hisz ezek hívták fel a figyelmet a népnyelv tanulmányozásának fontosságára.

Szarvas Gábor három ízben volt gyűjtőúton; 1872-ben Budenz Józseffel a Göcsejt járta be, az itt készült feljegyzéseit Kardos Albert használta fel a nyelvjárás ismertetésében; 1873-ban a moldvai csángókat kereste fel, majd a következő évben Szlavónia falvaiban gyűjtött. A két utóbbi tanulmányút eredményeiről a folyóirat 3. és 5. évfolyamában számolt be. Mindkét ismertetése egyoldalú, ugyanúgy, mint a korabeli ismertetések, csak a különlegességeket, a köznyelvtől eltérő sajátságokat sorolja fel.

A szlavóniai nyelvjárásban az ragadja meg, hogy különösen beszélnek, s ez a hallgatóra is különleges benyomást tesz. Mindkét ismertetőjében felsorolja azokat a sajátságokat, melyek a nyelvjárások sajátos színét adják. Elsőként a tájszavakat sorolja fel, az „eltérő szójelentéseket és szóalakokat” példákkal szemlélteti, majd az alaktani, a mondat-tani és a hangtani sajátságokat ismerteti. Egy-egy jelenség illusztrálására kevés példát közöl, s ez szintén megnehezíti, hogy teljes képet kapjunk a nyelvjárásokról.

A folyóirat a kódexek tudományos feldolgozásával is foglalkozott. Az első kötetben Szarvas Gábor a *Ferenc-legenda (Jókai-kódex)* szókincsét vizsgálta, az idegen szavakat, kihalt szavakat, de kitért a hangtani sajátságok, képzők, ragok ismertetésére is. Vizsgálódásai alapján arra következtet, hogy a mű közvetlen fordítás latinból, rámutat az idegen sajátságok erőszakolt utánzására, a homályos helyekre és tévedésekre. A későbbi kutatások is igazolják Szarvas e megállapításait.

A nyelvtörténeti kutatások mellett a nyelv javításának, tisztasága visszaállításának érdekében Szarvas állandóan figyelemmel kíséri a magyar nyelv használatát különböző területeken. Folyamatos tevékenységről lévén szó, lehetősége nyílt összehasonlítani a korábbi állapotot a későbbivel, tehát felmérhette munkájuk eredményét.

A természettudományok nyelvéről nem sokkal azután írt, hogy a hibás szóosztályokat meghatározták. Két év elmúltával nem sok javulást észlelhetett, mert a következőket írja: „Akik megalkottátok a magyar természetrajz bűvös-bájós nyelvét, mely kábít és andalít, mely édesebben hangzik, mint a sphaerák zenéje, ti nagy reformátorok üdvöz legyetek: H a n á k és M i h á l k a! Valamíg Bugát szelleme önködik nyelvünk felett, valamíg ő inspirálja a magyar természetrajzárók bölcseit, a ti nevetek élni fog, élni Hanák és Mihálka, ti spanyol csizmái, ti kifecamítói a magyar ifjúság józan eszének” (Nyr. 6:451). Szarvas cikkéből kiderül, hogy baj van a műszavakkal. A természetrajzi művek írói, mondja Szarvas, ahhoz a szeméthalmazhoz folyamodnak műszavaként, melyet az említett szógyártók alkottak. Íme néhány közülük: látlik, lát-tab (pupilla), talpály (mosómedve), örlecs (tengerimalac), édenc (paradicsommadár).

Az sem menti a szerzőket, hogy ezeket a szakkifejezéseket készen találják. Szarvas egy olyan művet vizsgál, mely véleménye szerint idegen-szerűségek, de főleg korcs, nyomorék szók terjesztésével rontja a nyelvet. Az említett természetrajzi műben a nyelvújítás „idétlen szógyártmányainak” minden fajtája megtalálható: igegyököt főnévvé tettek, rossz analógiával, megmagyarázhatatlan képzőkkel alkottak szavakat, csonka szavakat újakká forrasztottak.

Ahelyett, hogy a régi irodalomban és a népnyelvben járatos egészes észjáráson nyugvó elnevezéseket felkutatták volna, teljes tájékoztatanságból „görög, latin vagy német kifejezések élesztőjével gyúrták és dagasztották össze sületlen kotyvalékaikat” — hangzik a kíméletlen bírálat (Nyr. 6:453).

A természettudományok nyelvéről egyébként másoknak is ugyanez volt a véleményük. Szarvas Herman Ottót idézte, ki szintén elmarasztalja ezt a nyelvhasználatot. „A magyar igény kielégítését — írja Herman — a nyelvben kezdték elvégezni s azon kezdték, hogy a nyelvet alapjából kiforgassák, a már úgy is föl nem érhető teljesen érthetlenné tegyék. Meglett a hírhedt műnyelv története” (Nyr. 6:455, a kiemelés Szarvasé).

Az első kötetek egyikében ezt mondja Szarvas a szakembereknek: magatok rontottátok el nyelveteket, fogjatok magatok a helyrehozásához. Az 1869-től megjelenő Természettudományi Közöny első kötetei nemcsak a műnyelv, hanem általában a nyelv dolgában gyarlók voltak, ha nem is olyan mértékben, mint a tankönyvek. De Szarvas Gábor bírálatával változást idézett elő a természettudományi irodalom nyelvében. E szaktárggyal foglalkozók a Nyelvőről megismerték és megtanulták tisztelni a nyelv törvényeit. A szerkesztő tanácsára elővették a régi magyar természettudósok írásait, ezekben találtak magyaros kifejezéseket. Mindezeket Szily Kálmán írja, aki természettudományokkal és nyelvészetrel foglalkozott, s azt is hozzát teszi, hogy a Nyelvőr hatása nélkül a magyar természettudományi irodalom műnyelve ott tévelyegne ma is, ahová fél évszázaddal ezelőtt beteretltek.

A nyilvánosság előtti megszólalás nyelvi következményeiről, a törvények nyelvéről, a képviselőház nyelvhasználatáról szintén több alkalommal ír. Észreveszi ugyanis, hogy ha a nyilvánosság előtt kell megszólalnunk, teljesen megváltozunk ebben a szituációban, új emberek leszünk. Otthon, baráti körben úgy beszélünk, ahogyan megtanultunk magyarul, de amint e körből kilépünk, mintha elfeledtük volna, amit megtanultunk. Szokatlan szó- és mondatszerkezeteket kezdünk használni. Ezek a szerkezetek többnyire németesek, s fordítók kezdtek meghonosítani. Bírálatával nem dorgálni akar, szándéka egyedül az, hogy a hibákat kijavítsa. „A mi mesterségünk a nyelv törvényeinek kutatása s megállapítása, az idegen használat következtében benne megfészkelődött visszasságoknak s a törvényekkel ellenkező használatnak kimutatása; nem csak hivatva és följogosítva érezzük tehát magunkat, hanem tisztünk is azt parancsolja, hogy ahol helytelenségeket látunk, a megtéved-

teket figyelmeztessük rá s ha kell s amiben tudunk, tanáccsal és útbaigazítással szolgáljunk.” Ez volt tehát a magyar nyelv használata figyelemmel kíséréseinek célja és feladata. A képviselőházban mondottakat sokan olvasták, s féltő, volt, hogy a helytelen használatok, melyek többször ismétlődtek, megszokottá válnak.

A német nyelv hatása mindenütt érezhető volt, a szavak, a jelentések, a mondatok területén egyaránt. Ennek okát Szarvas abban látja, hogy a nyelvhasználók nem magyarul gondolkodnak, hanem német szelvényben. Elfajult, elkorosult nyelvében a magyar, nincs olyan törvénye, amelyen csorbát ne ütöttek volna, írja. A képviselőházat azzal vádolja, hogy idétlenségeket iktatnak a törvényekbe, például ilyen szavakat: távbeszél, védképes, védköteles, tengervéd, és ezzel szentesítik a használatot, a korcs szavak tehát bekerülnek a nyelvbe.

A bírálat kitér a helytelen, nem magyaros szórendre is. Még azok nyelvében is előfordultak szórendi hibák, akik a tiszta, eredeti magyarság példaképei voltak.

Az újságok nyelve is terítékre kerül, a bírálat viszont nemtetszést vár ki. Az újságírók mentségül a nyelv állapotát hozzák fel, de hivatkoznak a munka gyorsaságára és a források idegen voltára is. A híranyag nagy részét idegen nyelvekből, főleg németből, kisebb részét franciából és angoltól fordították. A munkatársak sok időt töltenek külföldön, tompul a nyelvérzékük, különösen a szórend iránt. Szarvas méltányolja a nyelv rendezetlen állapotát, sok rossz szó helyreigazítására nem is érzi egyelőre feljogosítva magát, mivel ezek hibás volta még nincs kimutatva. De nem ért egyet azzal, hogy a hibák forrása a gyors munka, azzal érvel ugyanis, hogy a külföldi sajtó is gyorsan dolgozik, mégis nagyobb részt hibátlan.

Rákosi Jenő, a Reform szerkesztője a bírálatokra azt írja, hogy a Nyelvőr helyesebb rendszert kövessen a működésében, ismerje fel a hibák forrását, és ne gáncoskodjon, ne esetlegességeket bántalmazzon. A fejelettel Szarvas nem marad adós, azt írja, ha minden apró botlást felsorolnának, a folyóiratnak napenként 10 ívnyi tartalommal kellene megjelennie. A hibák ugyanis nemegyszer ismétlődnek, s ebből az következik, hogy az újságírók nagy része nem törődik a nyelv épségével, s mintha szándékosan dolgoznának megrontásán. Olyan hibákat is elkövetnek, melyeket már a Nyelvőr megjelenése előtt is ostoroztak, s ők csak ismételtén kárhoztatják őket. Ha ezek a hibák gyakoriak, idővel megszokottá, járatossá válnak. Szarvas kötelességének tartja a napi sajtót figyelemben részesíteni, mert a bajok fő forrását benne látja, s éppen azt akarja megakadályozni, hogy az újra meg újra ismételt rossz használat meghonosodjék.

Szarvas figyelemmel kíséri a magyar nyelvvel kapcsolatos kiadványokat is, az iskolai nyelvtanokat is. Felhívja a figyelmet a hibákra, fogyatékosokra, a tételek, állítások, szabályok tarthatatlanságára; ez ismételtén arra figyelmeztet, hogy tovább nem halasztható teendővé vált

egy magyar nyelvtan elkészítése, melynek fel kell használnia a nyelvtudomány addig elért eredményeit.

Maga is foglalkozik a grammatika problémáival. A 3. évfolyamban például az ikes ragozásról ír, s arra keresi a választ, van-e elfogadható alapja az ikes igék külön ragozásának. Érdekes számunkra ennek a kérdésnek a megközelítése, és maga a következtetés is. Ugyanis az igeidőktől eltérően, amikor a régi nyelv gazdag igeidőrendszerét kívánja visszaállítani, nem véve figyelembe a korabeli használatot, az ikes igék esetében a helyes úton jár, a korabeli nyelvhasználatot vizsgálja, és abból vonja le következtetéseit. Következtesen cselekszünk, „ha a fejlődés útjára lépve a köz(mépies)használat mutatta irányt követjük, s nem ragaszkodunk továbbra is a külön ikes ragozáshoz, amely általában véve anélkül sem fődöz jelentésbeli különbséget” (Nyr. 3:485, a kiemelés Szarvasé). Majd így folytatja: „a régebb s a természetes úton fejlődött újabb használat küzdelmében mindig az utóbbié a győzelem” (Nyr. 3:538, a kiemelés Szarvasé).

Szarvas jól látta, hogy az ikes ragozásban bekövetkezett változás nem nyelvromlás, hanem a nyelv természetes fejleménye. Az irodalmi nyelv az ikes ragozással ellentétben állt be a közhasználattal, ugyanis Révai Miklós volt az, aki megkövetelte az ikes igék szabályos ragozását mindhárom módban, a megindult változást azonban nem akadályozhatták meg, csak az igényes nyelvhasználatban tudták életét meghosszabbítani másfél évszázadra.

Szarvas felveti az újabb kutatások szükségességét az összehasonlító nyelvtudomány terén, mely ugyan szép eredményeket hozott, de az összehasonlítás csak részleges volt, csak a szók genealógiájára terjedt ki. Ő a szintaktikai jelenségek egybevető kutatását sürgeti, melynek ki kell terjednie nemcsak a rokon nyelvekre, hanem más nyelvekre is. Ezzel tulajdonképpen a nyelvtipológiai kutatás gondolatát veti fel.

1872-ben az Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága elhatározta, hogy újra kiadja a régi nyelvemlékeket. Kezdetben az volt az elképzelés, hogy csak a fontosabb nyelvemlékeket jelentetik meg — a *Bécsi-kódexet* és a *Müncheni-kódexet*. Időközben azonban belátták, hogy ezzel még nem elégítik ki a nyelvtudomány igényeit, így a két kódex kiadása csak kezdete lett egy nagy vállalkozásnak. A sorozat Nyelvemléktár címmel jelent meg 1874 és 1908 között 15 kötetben. A kiadás vezetését a Bizottság Szarvas Gáborra, Budenz Józsefre és Szilády Áronra bízta. A sorozatot Volf György szerkesztette (kivéve a III. és XV. kötetet).

Rezime

150 godina od rođenja Gabora Sarvaša

(Prve godine časopisa „Magyar Nyelvőr“)

Ovaj tekst je u stvari jedan manji odlomak iz monografije Irene Lanc pod naslovom „Szarvas Gábor“, koja je ugledala svetlo dana u izdanju novosadskog NIŠRO „Forum“.

Pošto ukratko konstatuje da je Gabor Sarvaš, istaknuti mađarski jezikoslovac (rođen 1832. u Adi, umro 1895, godine u Budimpešti) prvo izabran za profesora na budimpeštanskoj Velikoj gimnaziji (1869) a potom dopisnog člana Mađarske akademije nauka (1871), autorica skicira uslove pod kojima je ova visoka naučna ustanova Sarvašu poverila pokretanje jednog novog časopisa za jezička istraživanja i negovanje mađarskog jezika, napominjući da je prvi broj nove revije — „Magyar Nyelvőr“ (Cuvar mađarskog jezika) — iz štampe izišao 15. januara 1872. godine.

Dosledno ostvarujući svoja programska načela, formulisana već u 1. broju pod naslovom „Šta hoćemo?“, časopis pod kompetentnom i veštom rukom Gabora Sarvaša vrlo brzo izrasta u autoritativno naučno glasilo i važno žarište duhovnog okupljanja. Na njegovim stranicama dobijaju mesta prilozi ne samo najpoznatijih lingvista odnosno filologa onoga vremena, nego i tekstovi mnogih drugih naučnika i pisaca. Zahvaljujući tome sadržaj časopisa je raznolik, bogat, te stoga i po obliku i po sadržaju odudara od ondašnjih naučnih publikacija.

Otvorenost, objektivnost i živ polemički duh urednika daju poseban pečat „Magyar Nyelvőr“-u razrasta u poprište živih, strasnih diskusija, polemika i sučeljavanja. Interesantni često i duhoviti napisi bivaju i te kako dostupni čitaocima, tako Sarvaš pridobija nove darovite pristalice za stvar mađarskog jezika.

Gabor Sarvaš je vrlo plodan naučnik, stvaralac i autor. Sa svojim člancima iz različitih područja lingvistike prisutan je u časopisu već od prvih brojeva: tako piše o novim rečima, raspravlja o varvarizmima, objašnjava svoje poglede u vezi sa pravopisom, saopštava rezultate svojih istraživanja dijalekata u pojedinim delovima Mađarske, istražuje mađarski jezik u skladu sa programima u različitim oblastima. Tokom vojnih dugogodišnjih istraživanja raščičava granice u pogledu inovacija u jeziku, bori se protiv nemađarskih konvencija, piše, jednom rečju izvrsne etimološke i ortološke članke itd. Usput se, naravno, bavi i drugim pitanjima.

Sarvaševa borba za čistotu mađarskog jezika bila je od početka izložena napadima, na koje je on počeo da reaguje već u brojevima drugog godišta časopisa „Magyar Nyelvőr“, trpeći pri tome i poneki poraz ali odnoseći i ne jednu pobedu.

Sva ona pitanja koja je on postavio u prvim godinama izlaženja časopisa, okupiraju ga i docnije kada im se vraća u toku svog rada. Sarvaševa načela, premda ne celovito formulisana, mogu se okriti u osnovi već u njegovim prvim tekstovima.

Summary

150th Anniversary of Gábor Szarvas

(The First Years of the journal „Magyar Nyelvőr”)

This review is in fact a short excerpt from the monography entitled „Szarvas Gábor” by Irén Lánicz, that is published by NIŠRO „Forum” Novi Sad.

After shortly stating that Gábor Szarvas, outstanding hungarian linguist (born in the year 1832 in Ada, died in the year 1895 in Budapest) first had been promoted for a professor at the Big High School in Budapest (1869), than for a corresponding member of the Hungarian Academy of Science (1871), the author draws the conditions under which this high scientific institution had confided to Mr Szarvas the launching of a new journal for linguistic resurches and for cherishing the hungarian language, mentioning that the first number of the journal „Magyar Nyelvőr” (Guard of the Hungarian Language) had been published the 150th of January 1872.

Consistently accomplishing the principles of his program, formulated in the first number of the journal under the title „What do we want?”, this journal, under the competent and skillfull hand of Gábor Szarvas shortly becomes an authoritative scientific newspaper and an important focus of intellectual gathering. On its pages there is place not only for supplements of the best known linguists or philologists of the time but for essays of other scientists and writers too. Thanks to this fact the contents of this journal was rich in subject and also heterogeneous, so it differs greatly from the scientific journals of the time both in form and in contents.

Frankness, objectivity and a vivid polemic spirit of the editor gave a special feature to the „Magyar Nyelvőr”; it grows out into a scene of passionate discussions and polemics. The Interesting, often witty writings became very popular among readers, so that Szarvas gets new, talented followers for the case of hungarian language.

Gábor Szarvas is a very prolific scientist and a creative author. With his articles from the diverse field of linguistics he is present since the first numbers of the journal appeared: he writes about new words, discusses barbarism, explains his view about correct spelling and orthography, informs about his research done in different parts of Hungary on dialects, explores the usage of the hungarian language according to the programs in different fields. During the time of his long-range project he clarifies the barriers concerning innovations in the language, fights against un-hungarian neologisms, in one word, writes excellent articles on ethymology and orthology, etc. In the meantime he does other things too.

The fight of Gábor Szarvas for the purity of the hungarian language was from the beginning exposed to different attacks on which he started to react in the issues of the second year of the journal „Magyar Nyelvőr”, sometimes he was defeated but not once he was winning victories.

All these questions that he had set out as principles in the first issues of his journal occupied him later on when he returns to them during his work. The principles of Gábor Szarvas, although not compleately formulated can be discovered in his first articles already.